

Kunga Skald som världstext

ALFRED SJÖDIN

Institutionen för språk, litteratur och interkultur, Karlstads universitet, Sverige

<https://orcid.org/0000-0002-6017-3451>

alfred.sjodin@kau.se

Samlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 147, 2026

ISSN 2002-3871 (Online), ISSN 0348-6133 (Print)

DOI: <https://doi.org/10.63348/sam.147.59075>

© Alfred Sjödin, 2026

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i Creative Commons Erkännandelicensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat.

Kunga Skald som världstext

Av ALFRED SJÖDIN

Gunno Eurelius Dahlstiernas *Kunga Skald* (tryckt 1698) är möjligen det mest ambitiösa poetiska verket ur svensk stormaktstid. Vad som börjar som en begravningsdikt över Karl XI visar sig snart utgöra en betydligt mer omfattande skapelse. Från sorgen som diktjaget känner vidgas perspektivet till det sörjande riket i stort, vilket i diktens andra hälft tar formen av långa orationer hållna av personifikationer av de fyra stånden. Bland dessa tal möter vi dessutom en berättelse om en världsomsegling, vilket utvidgar diktens panorama med världen utanför Sverige. Denna öppning mot den stora världen balanseras dock snart av ett fokus på den lilla, i bondeståndets tal i form av en pastoral växelsång. Genom diktens 268 ottave rime-strofer rör vi oss mellan skilda framställningssätt och inslag av olika genrer, liksom mellan en rent mänsklig nivå och en där de agerande personerna snarare utgörs av personifierade abstrakta begrepp. Slutresultatet överstiger vida den omedelbara retoriska avsikten: med *Kunga Skald* har Dahlstierna inte bara besjungit den hädangångne kungen utan också åstadkommit en modell över världen i dess helhet, så som den tedde sig ur den svenska stormaktstidens synvinkel. Hur detta yttrar sig och vad det har för implikationer är vad jag föresätter mig att reda ut i denna artikel.

Franco Moretti har myntat begreppet *världstext* för att beskriva de ”moderna epos” vars geografiska referensram överskrider nationalstaten för att implicit eller explicit behandla hela världen.¹ Som en sådan vill jag alltså betrakta *Kunga Skald*, även om såväl sammansättningens huvudord som dess förled måste förstås på ett annat sätt än hos Moretti. Vad gäller ”text” finns det viktiga skillnader mellan de experimentella verk Moretti undersöker och som kan ses som arvtagare till det gamla eposets inkluderande ambitioner, och Dahlstiernas dikt, vilken huvudsakligen vittnar om det tryck som den ännu gångbara hjältedikten kunde utöva på närliggande, ringare diktslag. Vad sedan gäller ”värld” kräver detta en längre utredning, vid vars slut denna studies position i förhållande till existerande forskning, dess tillvägagångssätt och dess vidare syften kommer att ha gjorts tydliga.

Världen som ett oavslutat projekt

Ser vi tillbaka på de senaste decennierna av litteraturvetenskapens utveckling kan man notera att ordet *värld* på olika sätt blivit centralt. Inom forskningen om världslitteratur har det handlat om att öppna litteraturen mot bredast möjliga horisont, ”världen”. Am-

bitionen har varit att gå utöver den eurocentriska komparatismen till att inkludera hela världens litteraturer, de senare förstådda antingen som potentiellt cirkulerande i ett globalt litterärt sammanhang eller som material för typologiska jämförelser. För forskare vars intresse gäller den moderna litteraturen har det ofta handlat om att behandla litteraturen som ett sammanhängande *världssystem*, analogt (men inte helt överensstämmande) med de ekonomiska modeller som delar in världen i centrum och periferi. Morettis "världstext" grundar sig i ett sådant synsätt, liksom Pascale Casanovas teorier om den globala fördelningen av litterärt erkännande.² Ur ett historiskt vidgat perspektiv har man invänt att texter kunnat upptas i litteraturen och spridas på andra sätt än den polaritet mellan det globala och det nationella som präglar det nutida systemet.³ Oavsett graden av historisk precision förenas dessa forskningsriktningar av den relation de inrättar mellan "värld" och "litteratur": det förstnämnda utgör de betingelser som enskilda exempel på det sistnämnda kan förklaras mot bakgrund av. Mindre strukturella tolkningar lägger tonvikten på mottagandet och låter världslitteratur bli det sätt att läsa som uppstår då texter lämnar sin ursprungliga kontext för att ges ett nytt liv i en annan.⁴ Sådana synsätt kan med viss rätt anklagas för att fördunkla de betingelser som möjliggör sådana möten – samtidigt globala varuutbyte – men har i gengäld en betydligt större flexibilitet vad gäller innebörden av "värld", vilket i detta fall inte betecknar ett stängt system utan en vagt definierad horisont. Om utgångspunkten tas i läsningen av det enskilda verket blir det också tydligt att dess fiktiva och figurativa drag tenderar att negera, eller i varje fall vara svåra att entydigt relatera till, det rum och den tid som hör till den yttre världen. Litteraturen skapar världar av en annan art än den värld den antas vara en produkt av.⁵

Detta för oss till den andra huvudsakliga betydelsen av "värld" i dagens litteraturvetenskap. I en ämneshistorisk utveckling helt orelaterad till den nyss beskrivna har det litterära konstverkets "värld", den bakgrund mot vilken de för den traditionella narratologin mest intressanta företeelserna karaktär, händelseförlopp och synvinklar äger rum, kommit att få en central position.⁶ Detta har dels skett genom att modallogikens idé om "möjliga världar" lanserats som ett alternativt synsätt på relationen mellan fiktion och verklighet, dels genom intresset för spekulativa litteraturformer vars huvudsakliga uppgift består i vad J.R.R. Tolkien kallade "subcreation", det vill säga skapandet av alternativa universa.⁷ Det motiveras även av behovet att kunna redogöra för samtida mediepraktiker, i vilka populärkulturella "storyworlds" gärna kopplas loss från det grundande verkets specifika händelseförlopp för att ges en fortsättning i andra fiktionsmedier, i *fan fiction*, TV-spel eller nöjesparker och liknande.⁸ Frågan har naturligtvis väckts huruvida världslitteraturforskningens och fiktionsforskningens betydelser av "värld" kan föras samman och befrukta varandra.⁹ Försök har också gjorts att teoretisera relationen mellan strukturen hos de inre världarna i litterära verk och deras sätt

att förhålla sig till den yttre världen.¹⁰ En sådan motsatsställning blir än mer komplicerad då man inser att den till synes mer fasta av dess poler inte är så stabil som man kan tro.¹¹

Den ”verkliga värld” som fiktiva framställningar avviker ifrån tas ofta för given, och sammanfaller i stora drag med den värld som oftast legat till grund för världslitteraturforskningen. Det är väsentligen modernitetens ”avslutade värld”, utforskad i sina minsta geografiska vrår, inplacerad på sin plats i ett av många solsystem, avförtrollad, behärskad av likadana vetenskapliga lagar vilka bildar grunden för en alltmer jämnt spridd teknik, och i tilltagande grad sammanvävd av ömsesidiga ekonomiska beroenden.¹² Men om vi vänder oss till den tidigmoderna epoken kan man notera att världen i sig själv framstod som ett oavslutat projekt vad gäller dess praktiska utforskande av människan, dess kognitiva konceptualisering och dess fantasimässiga eller konstnärliga gestaltning. Nya geografiska upptäckter, mötet med hittills okända folkslag, den post-kopernikanska astronomin och den nya filosofin raserade den medeltida världsbilden. I dess ställe vann man mängder av ny kunskap, men ofta av ett ganska disparat slag och giltig på skilda nivåer, och i avsaknad av det integrerande ramverk som hade erbjudits av den kristna-aristoteliska uppfattningen om kosmos.¹³ Ayesha Ramachandran har därför beskrivit den tidigmoderna erans centrala uppgift som ”worldmaking”: att ur den mängd av ny information som nådde Europa utarbeta en syntes. Detta krävde ”an act of the imagination, a leap of theoretical speculation that left the precision of the example for the abstraction of totality.”¹⁴ Ramachandrans ”worldmaking” har alltså likheter med den spekulativa litteraturens ”worldbuilding” i det att det handlar om de grepp som skapar ett universum av någorlunda konsistent karaktär. Det handlar dock inte om spänningen mellan det fiktiva och det verkliga, utan om hur ny empiri ska sammanföras till en helhet, en ”värld”. Ur denna synvinkel deltar litteraturen i ett gemensamt projekt med kartografin, filosofin, vetenskapen och konsten.¹⁵

I ett annat sammanhang har Ramachandran talat om *kartografisk poesis*: ”an intent to shape and represent the idea ‘world’, to bring it into being as a coherent concept and category – just as the simultaneously unfolding ‘cartographic revolution’ sought to fix the world on a page.”¹⁶ ”Kartografisk poesis” är ett begrepp som stämmer oerhört väl in på *Kunga Skald*. Verket innehåller en världsomsegling baserad på den senaste geografiska kunskapen samtidigt som Norden beskrivs utifrån Olof Rudbecks *Atlantica*, det gör nedslag i Nya Sverige-kolonin i Delaware såväl som på den dalsländska landsbygden, och utöver panoramat över den kända världen inkluderas visioner av Karl XI:s himmelfärd. Sammansmältningen mellan geografiskt vetande och poesi bör betraktas mot bakgrund av Dahlstiernas yrkesverksamhet. 1681 gjorde han ett avbrott i sina studier för att delta i en lantmäterikommission i Livland, och ska där ha lärt sig estniska och lettiska.¹⁷ *Kunga Skald* skrevs under Dahlstiernas tid i Pommern, där han sedan

1691 lett en kommission med målet att genomföra en reduktion av adelsgodsens i drottning Kristinas gamla domäner.¹⁸ Arbetet mynnade ut i en jordebok vars noggrannhet berömts av eftervärlden.¹⁹ Dahlstierna – som under tiden i Pommern kom att avancera till direktör för lantmäteriet – var allmänt en skicklig kartograf och ska utöver kartor av Pommern och Rügen även ha ritat (nu förkomna) kartor över södra Sverige.²⁰ Det är inte förvånande att *Kunga Skald* präglas av en strävan efter geografisk exakthet som går så långt som att i fotnoter inkludera koordinatangivelser.

I denna dikt har vi en svensk röst i den dialog mellan litterära verk, geografer, vetenskapsmän, bildkonstnärer och upptäcktsresande som på olika sätt bidrar till att forma bilden av världen. En del av detta har visat sig vara bestående delar i den moderna världsbilden; annat är mer uppenbart en produkt av sin tid och av den globala position Sverige intog. Det är närmast en truism att varje bild av världen kan betraktas som en bild *från* någonstans: även en så vedertagen bild av världen som Gerdardus Mercators projektion från 1569, anklagas ibland för att genom sitt sätt att förminska Afrikas storlek också förminska kontinentens betydelse.²¹ Som en närmast övertydlig illustration av detta förhållande kan nämnas att en av de få svenska världskartorna från denna tid, Johannes Rudbeckius *Orbis terrarum* från 1626, byter plats på Syd och Nord för att ge en bild av världen så som den tedde sig ur svensk synvinkel.²² *Kunga Skald* lämnar oss heller inte i tvivel över de förhållande avsikter som ligger bakom dess världsframställning. Vad jag ovan beskrev som en ”dialog” kan också karakteriseras som en kamp mellan tidigmoderna imperier om att projicera sin makt, både utåt mot konkurrenter och inåt mot den egna befolkningen.

Kunga Skald öppnar sig därför med lätthet mot ett globalt perspektiv som sällan gör sig påmint i forskningen om den tidigmoderna svenska litteraturen. Man kan spekulera över hur den svenska självbilden och litteraturen hade sett ut om Sverige som stormakt deltagit i den nya fasen av kolonial expansion och globalisering från och med 1700-talet. Som vi vet var det motsatsen som inträffade: nederlaget i det stora nordiska kriget inskränkte Östersjöväldet, och förlusten av Finland 1809 reducerade Sverige till dess nuvarande gränser. Detta lade grunden för en inåtvänd självförståelse byggd på en hög grad av överensstämmelse mellan territorium, etnicitet, språk och kultur.²³ Utifrån denna horisont har också den svenska litteraturens historia skrivits. Ibland har denna nationella självbild lett till en överbetoning av det svenska i 1600-talets litteratur, i synnerhet som mycket av grundforskningen företogs runt sekelskiftet 1900 och ofta återspeglar den tidens stämningar.²⁴ Institutionell tröghet har i nästa steg lett till en inte nödvändigtvis ideologisk, men väl metodologisk, nationalism. Då kunskaper i latin blivit alltmer sällsynta leder det till en exklusivt svensk uppfattning om det svenska 1600-talslitteraturen, på tvärs mot bibliografiska realiteter.²⁵ När vi läser Dahlstierna möter vi dock en uppfattning om relationen mellan Sverige och världen vars naturliga

utgångspunkt inte är nationalstaten, utan snarare den tidigmoderna ”konglomeratstaten” i form av geografiskt utspridda, kulturellt och språkligt heterogena besittningar förenade under ett kungahus och med varierande grader av administrativ, juridisk och religiös integration.²⁶ Det finns många anledningar till att Sverige aldrig utvecklades till ett globalt sjöimperium, men statens självbild torde inte vara en av dem.

I det följande vill jag alltså betrakta *Kunga Skald* som en konstnärlig konstruktion av världen, en akt av ”worldmaking” ur den svenska stormaktstidens synvinkel. ”Värld” är visserligen ett svårhanterat begrepp, alldeles oavsett dess komplicerade begreppshistoria i litteraturvetenskapliga sammanhang.²⁷ Det kan beteckna allt som existerar, men också avdelningar inom denna större helhet med vilken de delar den abstrakta egenskapen totalitet, som när vi talar om ”en liten värld” eller ”en värld för sig”. Vidare är det ofta oklart om dess högsta nivå utgörs av den bebodda världen eller av världsalltet.²⁸ Snarare än att låsa undersökningen vid en viss betydelse väljer jag att betrakta *Kunga Skald* som en implicit reflektion över idén om världen, genom vilka aspekter den tar upp, på vilka sätt den relaterar delar till helheten, och de litterära grepp varmed denna bild av världen skapas: den invecklade kompositionella, genremässiga och retoriska uppbyggnad som särskilt Börje Räftegård analyserat.²⁹ En del av mitt ärende är att ge en ny förklaring till diktens formella egenheter genom att se världsframställningen som dess strukturerande logik.

Undersökningen riktar in sig på fyra huvudsakliga dimensioner av diktens världsmässighet, vilka analyseras i fyra särskilda partier av dikten och aktualiserar särskilda problem rörande den konstnärliga formen. Den första delen (I) tar sin utgångspunkt i diktens inledande partier (strof 1–55) och går via en diskussion av genreproblematiken in i en utredning av hur Dahlstierna föreställer sig det svenska riket. Den andra delen (II) undersöker Köpmannens tal (strof 165–207) och hur världen utanför Norden inlemmas i dikten. Därefter behandlas i två avsnitt nivåer under eller över dessa mer konventionella indelningar: den tredje delen (III) fokuserar på Bondens tal (strof 208–245) och tar upp frågan om relationen mellan det regionala och den större världen. Slutligen (IV) granskas en enskild strof av dikten (82) för att undersöka Dahlstier-nas bild av kosmos.

I. Att representera det allmänna

De inledande partierna i *Kunga Skald* har ofta kommenterats. Här finner vi utropan-det av diktens ämne, etablerandet av en berättarsituation, en invokation till sånggud-innorna och flera andra inslag vilka är av betydelse för diktens genrekaraktär. Scenariot är i förkortning det följande: diktjaget (tydligt lokaliserat till norra Tyskland) an-ropar muserna i sin sorg över Karl XI:s död, och av dessa nedstiger Thalia för att hjälpa

honom. Hon uppmanar honom att lägga undan sin lantliga pipa för att istället ta upp lutan och ge uttryck åt hela rikets sorg (stroforna 1–15).³⁰ Sedan följer utläggningar om kungamaktens uppkomst genom det behov av beskydd som uppstod då guldålderns fred ersatts av mer krigiska tidevarv (16–23), reflektioner över sorgens och gråtens väsen och dess graderingar (24–32), tillbakablickar till riket Sveriges med- och motgångar under senare tid (33–49), och slutligen händelserna under tiden fram till och inkluderande Karl XI:s hädanfärd (50–93). Detta leder över till ett mer allegoriskt scenario med den sörjande Svea som i rikets sal mottar sändebud från de fyra stånden (94–116).

Vad jag vill ta fasta på är övergången från den personliga sorgen hos diktjaget till den allmänna landssorgen. Detta är ett beslut av betydelse både för diktens framställning av en värld och dess genrekarakter. Thalia uppmanar diktjaget att ”hoop twinna/ Med det *allmänna Qwaal* din Suck” (11, v. 86, min kursiv), och på denna punkt får skalden sin verkliga uppgift och dikten sin inriktning. Det påminner om *recusatio*-scenarier i den romerska diktningen, i vilka en gud tillrättavisar poeten som vågat sig på en alltför ambitiös diktart, men med skillnaden att riktningen här är den motsatta: från ett lägre till ett högre register.³¹ Huruvida dikten därigenom verkligen kommit att utgöra ett epos är en fråga som stötts och blötts i den tidigare forskningen. Den rimligaste positionen är nog att vi saknar det avgörande kriteriet på ett epos, nämligen en sammanhängande heroisk handling, men att dikten samtidigt innehåller många andra av dess mer eller mindre centrala konventioner, så som de beskrivs i tidens poetikmanualer.³² Jag vill dock peka på en kulturell förväntan som häftade vid eposet, och som sällan kommer till uttryck som detaljerade rekommendationer i tidens manualer. Kurt Johansson har rätt när han påpekar att tidens poetik av eposet krävde ”en mängd fakta ur skilda vetenskaper, vilket Dahlstierna försöker uppfylla på två av sina specialområden, topografin eller geografin och den götiska fornforskningen.”³³ Samtidigt bör nog detta formuleras på ett sätt som tydliggör kopplingen mellan världsframställningen i *Kunga Skald* och dess expansion i riktning mot ett mer omfattande, eposliknande verk.

I den långa traditionen av reflektion över eposet har det funnits en tendens att sätta dess längd och fyllighet i samband med dess förmåga att ge en fullständig bild av världen. Det fanns för det första en antik föreställning om skalden som bärare av ett vetande om kosmos, om än ibland blott antytt eller endast tillgängligt genom en allegorisk läsart.³⁴ Från de antika kommentatorerna kom denna föreställning att tas upp i renässanspoetikens idé om en *poeta doctus* eller *eruditus*: ett universellt vetande utgör enligt detta synsätt förutsättningen för att kunna ge en sann bild av världen i en episk dikt.³⁵ Ännu 1721 kunde man i en Uppsaladissertation hävda att det alltid varit den

episke skaldens företrädesrätt att inte bara besjunga kungar och hjältar utan också ”att utröna de höga vetenskaperna och naturens mysterier i en undersökning som inte är mindre noggrann än dess framställning i ord är behaglig och elegant” för att sedan demonstrera hur Vergilius hade behandlat såväl matematiska som astronomiska och geografiska förhållanden i sina verk.³⁶ Denna kunskap förmedlades då inte medelst direkt instruktion, som i lärodikten, utan tänks ligga latent i den bild av världen som eposet i sin representativa bredd kunde förmedla. Den tidigmoderna erans informationsexplosion kom bara gradvis att rucka på den föreställning om fullständighet som vidhäftade eposet.³⁷ För övrigt skulle denna idé omtolkas vid en senare tidpunkt, då reflektionen över eposet var mindre exklusivt knuten till den klassiska traditionen och med en ny föreställning om kulturer som skilda helheter. Eposet blir då ett uttryck för *nationell totalitet*: såväl genom att beskriva yttre aspekter, såsom levnadssätt, bruksföremål, geografi och liknande, som genom att återspegla religiösa och juridiska föreställningar, erbjuder eposet en bild av ett folks väsen.³⁸

Detta hjälper oss att sätta fingret på ett formellt samband mellan episk expansion och världsframställning som är giltig även för *Kunga Skald*. Om dess eposkaraktär förstås som en funktion hos bredden i dess gestaltning blir det tydligt att frågan om det ”allmänna” inte kan begränsas till en fråga om generalitet och upphöjdhet på det konstnärliga planet, vilket ibland antytts.³⁹ Och på samma sätt kan inte de geografiska och topografiska inslagen enbart ses som isolerade inslag av ”fakta ur skilda vetenskaper”. Snarare måste såväl den större generaliteten som diktens kunskapsinnehåll ha som sin förutsättning att den närmar sig eposets breda och objektivt hållna världsframställning. När Dahlstiernas diktjag antar uppgiften att ge röst åt den allmänna sorgen innebär det dels en vertikal rörelse från det personliga till en högre ämnessfär, dels en horisontell rörelse bort från de ”tyske skogar” (5, v. 39), vilket på en gång signalerar diktens tillkomstplats och den lägre (lantliga) ämnessfär diktjaget är mer van vid, i riktning mot en större värld: det svenska riket.⁴⁰ I det följande ska vi se hur detta gestaltas.

En utgångspunkt kan tas i ”det allmänna”, det nyckelord som markerar övergången från det blott personliga uttrycket till diktens tema. Att detta har en ganska specifik politisk innebörd blir tydligt genom Thalias utläggningar av kungamaktens uppkomst (16–23). Ursprunget är människornas skyddsbehov: efter att guldålderns harmoni och gemensamma delning av resurserna gett vika för järnålderns rofferi och egoism behöver människorna sluta sig samman under en kung som kan skydda dem mot yttre fiender. Thalia berättar vidare (22) att dessa de första kungarna tillbads som gudar och att man hoppades att de skulle leva för evigt, men att de liksom alla andra människor förr eller senare gick hädan.⁴¹ Detta hade en inverkan på folkets förmåga att sörja och de former sorgen kunde ta sig:

Då lärde man först rätt att låta tårar flyta
Och öfwer allmän Nöd i allmän Lååt utbryta. (23, v. 183–184)

Kungens död var således vad som först gav upphov till en allmän sorg som angår den politiska enheten i stort, snarare än en blott privat känsla. Efter några strofer som behandlar dödligheten och det obeständiga i människolivet i allmänhet (25–28) övergår Thalia till att beskriva hur förmågan att gråta är utmärkande för de med förnuft begåvade människorna, i motsats till djuren (29–30). Detta märks förstås när man sörjer avlidna familjemedlemmar eller vänner,

Men när ett Rijke och ett Folck sin Konung mister/
Där är alt större Nöd: Det allgemeena Qwaal/
Som både Siö och Land med ängslig Skiälfwa rister/
Det präðar Jämmran uth och Tårar uthan Taal :
Hoo Undersååte är hvars troгна Bröst ey brister/
När han inträder i sins Herres Sorge-Saal?
»Denn Faar/ Broor/ Maaka/ Wänn haar mist/ mist mycken Gamman:
Men den som Mist sin Kung/ den han haar mist Altsamman! (32)

Här möter vi i ”Det allgemeena Qwaal” en synonym till det ”allmänna Qwaal” som förut anförts. Man kan ta fasta på två aspekter hos denna landssorg, så som den framställs av Dahlstierna. Den första är att den utgör något mer än summan av alla individers sorg: abstrakta företeelser (”ett Rijke”) och faktiskt själva naturen (”Siö och Land”) tycks delta i den. Den andra handlar om relationen mellan kung och undersåtar och blir tydlig i den sentensliknande tillspetsningen i slutet av strofen: familjemedlemmar och vänner reduceras till blott källor till glädje, medan kungen står för ”Altsamman”. Man skulle kunna skilja på dessa som å ena sidan en geografisk, å andra sidan en politisk aspekt, men som vi kommer att se går de med lätthet över i varandra.

Vad gäller bilderna av det sörjande folket och den yttre naturens deltagande, ter det sig som en bokstavlig tolkning av ordet ”landssorg”. Liknande formuleringar finns i andra dikter över Karl XI:s bortgång, och det är ibland svårt att avgöra om ”landet” syftar på den politiska gemenskapen eller den geografiska platsen.⁴² I grunden har vi att göra med en frekvent topos i begravningsdikten.⁴³ Den framträder också tidigare i dikten, vid det ögonblick då skalden axlar sitt uppdrag. Sorgen sägs där ha förmågan att röra ”Skog” och ”hårdan Steen” (11, v. 88). Vad som bara verkar vara ett förstärkande uttryck leder snart över till en mer geografiskt konkret beskrivning:

De styfwe Rijfels-bärg (c) i tårar sig utgute/
Då dem förkunnad blef seent om een Mulin Qwäll

Des Konungs Hädanfärd; de tiocke Eekar tute;
 Och hwarje Lapp/ som ryys i norske kalle tiäll
 De smälte Snön med Gråat på Bärge där de sute/
 Och ett warmt stadigt Töö upijste Atle-fiäll! (d) (12, v. 89–94)

Här blandas mänsklig agens med naturens, samtidigt som mer typiserade naturinslag samsas med tämligen specifika referenser till göticistisk geografi, utpekade med Dahlstiernas egna noter. "Rijfels-berg" är hos Olof Rudbeck bergskedjan mellan Finland och Ryssland, och dessa identifierade han med den antika geografins Rhiphai montes, vilka annars av hävd ansågs syfta på Uralbergen.⁴⁴ "Atle-fjäll" syftar på ett berg i den skandiska bergskedjan, men innebär också ett ställningstagande för Rudbecks tolkning, som härleder laddade namn som "Atlas" och "Atlantis" från denna rot.⁴⁵ Kopplingen till Rudbeck ska inte fördjupas här, men kan tjäna som påminnelse om att geografin i dikten är långt ifrån neutral utan också ofta innebär ett ställningstagande för en särskild uppfattning om Sveriges plats i världshistorien.⁴⁶ I fortsättningen av dikten finns i övrigt många referenser till geografiska platser i riket eller angränsande områden, inlagda en passant i skildringen av de senaste svenska kungarnas krigiska bedrifter (strof 34–54) eller senare i Adelsmannens tal (117–136). Från diktjagets placering "Söd'r om Öster-sjön" (7, v. 50) rör vi oss gradvis mot en allt mer fullständig bild av rikets utsträckning.

Samtidigt är *Kunga Skald* inte något systematiskt topografiskt verk. Dess karakteristiska teknik är istället vad man skulle kunna kalla en manipulation av skalan genom bruket av flera verklighetsplan, på ett sätt som påminner om det klassiska eposet. I det finner vi å ena sidan en konkret och detaljerad framställning av en värld där mänskliga handlingar utspelar sig, å andra sidan ett högre och mer generellt verklighetsplan där de agerande personerna är gudar eller personifierade abstraktioner. Detta högre plan fungerar då som en förenklande utzoomning, vilken tillåter större skeenden att behandlas på kort utrymme. Med avseende på denna funktion är det ingen väsentlig skillnad mellan exempelvis de homeriska gudarnas dispyter och gynnande av olika parter i det trojanska kriget eller Vergilius skildring av det personifierade Ryktet (Fama): båda ger pregnanta sammanfattningar av skeenden som skulle krävt betydligt mer utrymme att beskriva ur deras rent mänskliga aspekt.

Dahlstiernas Karl XI rör sig mellan dessa lägre och högre verklighetsplan. Han skildras delvis som individ (i synnerhet då han står inför döden, 66–81), men i egenkap av kung förkroppsligar han "altsamman" och agerar därför också på en annan nivå än sina enskilda underlydande. Detta blir tydligast i skildringen av upptakten till det skånska kriget. Vi får se kungen i det gamla slottet, vars förstörelse i en eldsvåda Dahlstierna senare (90) skildrar:

Där står ett wäll-bygdt Slott med rijke Wägge-boner;
 Där står/ ach! ney/ där stod en byggnads Gullrijk Skatt/
 Där Mayestäten sielf med CARL på gyldne Troner
 I sijdan Purpur-Räck och härlig Ähra satt:
 Där kunde Konung CARL/ så höge waa Tree-Croner/
 See/ Höra och Förstå/ så Dag som mörkan Natt
 Alt hwad som föreföll i sine wijde Rijker/
 Från kallan Kimi-marck til Oders warme Wijker. (51)

”Tree-Croner” utgör här inte en benämning på slottet i stort, utan syftar specifikt på det med denna symbol utsmyckade kärntornet, vilket reste sig högt över de andra. Den vidare utblick som det gav framställs här hyperboliskt. Dit når informationen från de yttersta punkterna av riket: Kemi lappmark i norr till floden Oder i söder. Men det rör sig naturligtvis om en utsiktspunkt i överförd mening då den inte bara gör det möjligt att ”See”, oberoende av ljuskälla, utan också att ”Höra och Förstå”.⁴⁷ Ja, denna position ger Karl möjlighet att övervinna gränser mellan språk:

Han kunde där och så fast mehr än de i Sala/
 Där alle Språåk ää fahl’/ i nåderijkt beskeed⁴⁸
 De sine många Männ i Swar och Taal hugsvala/
 Så Swänsk som Giöte: Tysk som Finne Öst på heed;
 Ja Lappar/ Estar och de Lättar/ som plä maala
 På tungan Hand-qwarn-steen och siunga bredewed
 Höllt han hwar i sit Måål för sine drängiar trogne;
 Men danske tungor höll han ännu inte mogne. (52)

Karl rör sig här på en nivå där hans närmaste samtalspartners är abstraktioner för de olika folkslagen, och då han förkroppsligar riket kan han också tala till dem alla. Detta torn har därtill den egenskapen att det likt en megafon förstärker Karls röst, vilken dannar ut över ”alle de/ som ää och kallas Swänske Land” (53, v. 418). De olika folken i riket sluter upp mot dansken, som också utesluts ur denna osannolika språkliga gemenskap, vilken snarare tycks bygga på viljan till politiskt förbund än på ömsesidig begriplighet. Genom att Karl uppförstoras till ett väsen i samma storleksordning som hela folk, gestaltas det allmänna: det svenska riket i sin helhet.

Att beskriva detta grepp som en manipulation av skalan är att signalera närheten till kartan som föreställningsform. Många läsare torde också få en inre bild av en karta vid uppräkningsen av Karls lojala folkslag. Kopplingen blir ännu tydligare om vi vänder oss till *Kunga Skalds* mest kända personifikation, Svea. Denna gestalts litterära förebilder har behandlats utförligt av den föregående forskningen, men man har nog inte tillräckligt betonat de drag som skiljer den från dess föregångare och som gör den särskilt

intressant ur världsframställningens perspektiv.⁴⁹ Dahlstiernas Svea har nämligen två olika dräkter, vilka tänks motsvara Sverige i sommar- respektive vinterskrud. I en ytterst rudimentär form kan vi skönja Sverigekartans konturer i sommardräkten:

Där på inwircade i Guld stå många Städer/
Och Kiörkior uti Silf och mången wacker Bygd:
Högst uppå Brämet synns det blancka Nordan-wäder:
Bland Bärg och högväxt Skog af frucktbar Art och dygd:
Men Kanten sees om Kring uphögd i Blåt burdera
Med haaf och tusend Skippt bland Skiäär och Klippor flera. (96, v. 763–768)

I den därpå följande strofen tycks geografisk information om landgränser och liknande saknas, till förmån för etnografiska genrebilder:

Där löpa Jägare i Häl på Råår och Hinner
De brante Klippor up utmed de höge Trää;
Men strax där nedan för man släte Ångiar finner;
Och Herden blåås på Horn utmed sit spaaka Fää:
Snart seer man här och där hur een Bärge-Grufwa brinner;
Och swarte Smedar draa smält Silfwer under Stää:

Men vi bör komma ihåg att sådana inslag kunde förekomma på den tidens kartor, till exempel i Olaus Magnus bekanta *Carta marina* (1539). Och att vi har att göra med den grundläggande funktionen hos en karta, att göra världen hanterbar genom miniatyrisering, blir tydligt genom strofens avslutande parrim:

På Bäcker/ Siögar/ Åår/ där fiskar gå och leeka
I Lugnan utmed Hwaß/ *kan man med Fingret peeka.* (97, v. 775–776, min kurs.)

Kvinnliga personifikationer, i synnerhet föreställande de fyra kontinenterna, användes därtill gärna som ornamentala inslag i tidens atlas.⁵⁰ I vissa fall kunde man även låta dem smälta samman med kartans utseende. Framställningen av Europas karta i form av en drottning, ”Europa regina”, inkluderades exempelvis i senare utgåvor av Sebastian Münsters *Cosmographia*, länge en av de mest spridda beskrivningarna av världen.⁵¹ Dahlstiernas Svea kommer nära en sådan blandform av personifikation och karta, präglad av en långtgående kompromiss mellan kraven på geografisk och bildmässig begriplighet.

Ett oväntat konkret inslag har visserligen pekats ut av Börje Räftegård. Vid sidan av en huvudbonad som anspelar på Tre Kronor och därmed Stockholm bär Svea en uppsättning diamanter, rubiner och pärlor. När Köpmannen i sitt tal vänder sig till henne

identifierar han dessa juveler med Strömstad och Karlskrona, städer som fick sina privilegier under Karl XI, samtidigt som de äldre städerna Wismar, Riga och "Giötars ädels-teen" (Göteborg) har befästs ("fattat[s] in i Silfwer") (166–167, v. 1335, 1336).⁵² Det förblir något oklart huruvida Sveas dräkt representerar hela det svenska riket, då Strömstad placeras där "blanka Boordan böcktar" och Karlskrona där "Kläde-fällen löcktar", och de sydligare och östligare städerna samtidigt (om än vid ett senare ställe i dikten) tänks vara representerade på klädedräkten (166, v. 1327, 1328). Möjligen kan detta återspegla den oklarhet vad gäller terminologi och territoriell avgränsning som präglar det svenska väldet, och som när den gestaltas genom Sveasymbolen tycks resultera i en ojämn relation mellan "det egentliga Sverige" och resten av riket.⁵³

Låt oss nu återvända till frågan om "det allmänna". Det är tydligt att den av Thalia uppmuntrade stegringen av dikten innebär att en vidare horisont öppnas: diktjaget lämnar sin lantliga och geografiskt perifera position för att istället åstadkomma en överblick över riket, vars lyckliga tillstånd under Karl och tidigare kungar kontrasteras mot dess nuvarande sorg. Dels genom själva omnämnandet av geografiska och etnografiska faktorer, dels genom figurativa strategier som åstadkommer överblick och sammanfattning ringar Dahlstierna in det han kallar den "norra Wärlld" (34, v. 266).⁵⁴ Resultatet har av Carl Fehrman karakteriserats som en "rundmålning av hela det svenska stormaktsväldet, geografiskt och historiskt."⁵⁵ I detta visas också släktskapet med samtida topografiskt encyklopediska skapelser i skilda medier, som Erik Dahlbergs gravyrer i *Suecia antiqua et hodierna* eller de poetiska hyllningar till svenska städer, *Hecatompolis Suionum*, vilka författades av Dahlstiernas studiekamrat Olof Hermelin.⁵⁶ Men som vi ska se hejdar sig inte Dahlstierna vid gränsen för det svenska riket. När de fyra ståndens representanter håller sina tal kommer de att komplettera bilden av Sverige, men också gå långt utöver dess ramar.

II. En världsomsegling

Medan Adelsmannens (117–136) och Prästens tal (137–164) fördjupar bilden av det svenska riket utgör Köpmannens tal (165–207) något helt annat. Här växlar skådeplatsen för dikten från Norden till Världen i stort, då talet skildrar en världsomsegling. Det tar alltså snarare formen av en berättelse än ett typiskt lovprisande tal och avviker även i detta avseende från adelns och prästeståndets orationer. Samtidigt är den panegyriska laddningen i detta avsnitt minst lika stark. Börje Räftegård påpekar att hela avsnittet kan förstås som en amplifikation av det traditionella motivet "hela världen sjunger hans lov", kanske det mest utförliga exempel som står att finna.⁵⁷ På de orter där Köpmannen stannar till visar det sig att "så Swarte män som Hwijta" (182, v. 1455) hyllar fredsfursten Karl XI, vilket antagits återspegla Sveriges kortlivade roll som medlare

mellan stormakterna i slutet av 1600-talet.⁵⁸ På ett skickligt sätt binder Dahlstierna samman det ideologiska och retoriska syftet genom valet av nedslag på platser där Karl XI hyllas av utlänningar, medan orter som vore (ännu) mindre plausibla förbigås i tystnad, och större delen av den då kända världen besöks eller i varje fall kringseglas. I en kategori för sig står besöket i kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden.

Kunga Skald är unik i svensk 1600-talspoesi i det att den faktiskt ger en relativt fullständig och konkret bild av världen utanför Norden och Europa. Det närmaste man kommer är annars de kataloger över besökta orter som ibland förekommer i gravdikter över upptäcktsresande och handelsmän.⁵⁹ I de stora imperierna hade det visserligen skrivits epos vars ämne hämtades direkt från de nya geografiska upptäckterna: Luis de Camões *Lusiaderna* (1572) som behandlar Vasco da Gama och Alonso de Ercillas *Araucana* (1589) om spanjorernas erövring av Chile är välkända exempel, vilka avtecknar sig mot bakgrund av flera idag bortglömda nylatinska eller folkspråkliga epos.⁶⁰ Köpmannens tal påminner om dessa produkter genom att på samma sätt kombinera en poetisk framställning med tidens reseberättelser, från vilka såväl typiska drag som enskilda sakupplysningar lånas. Själva funktionen hos detta tal i Dahlstiernas dikt som helhet kan också påminna om ett viktigt grepp hos dessa epos. I *Lusiaderna* ges Vasco da Gama en vision av världen och dess länder då havsgudinnan Thetis visar honom ett svävande klot.⁶¹ I *Araucana* visar den chilenske trollkarlen Filon en kristallkula på vilken större delen av den kända världens länder uppenbarar sig i följd.⁶² Dessa världsvisioner i form av relativt greppbara objekt tematiserar de frågor om geografi och makt som står i centrum för dessa epos.⁶³ Den vad gäller omfång och informationstäthet jämförbara framställningen i *Kunga Skald* har en annan inramning (ett direkt anförande snarare än en ekfras) men utgör på samma sätt en tydligt avgränsad episod vars ämne är jordklotet, i vilken frågan om relationen mellan den egna staten och världens samlade landmassa ständigt ruvar i bakgrunden.

Sverige var naturligtvis under denna fas aldrig ett verkligt globalt imperium på det sätt som Portugal, Spanien, Frankrike och England var. Det svenska riket var länge instängt i Östersjön, och först genom freden i Brömsebro (1644) och freden i Roskilde (1658) fick man tillgång till Nordsjön via Skagerack. Sveriges "första globala århundrade" blev istället 1700-talet, och då snarare genom handel än genom det slags bosättningsbaserade kolonialism som präglade 1500- och 1600-talens europeiska imperier.⁶⁴ Det främsta undantaget är den lilla koloni, Nya Sverige, som inrättades vid Delawarefloden och existerade mellan 1638 och 1655, då den togs över av en närliggande holländsk bosättning. Kolonin var visserligen kortlivad men innebar ett seriöst försök till kolonisering, inklusive omvändande av lokalbefolkningen till den lutherska läran. Senare forskning har också velat lyfta fram en mer systematisk kolonialism och ett globalt engagemang som man anser ha tonats ned av den tidigare historieskrivningen. Man har

exempelvis visat hur Sveriges kolonialism i Amerika bör ses i samband med expansionen norrut mot Lappland, eller genom studiet av materiell kultur visat på hur Sverige vävdes samman med det globala system som började ta form.⁶⁵ Åtminstone på en symbolisk nivå ligger Dahlstierna närmare de senare forskarna: *Kunga Skald* är ett verk som snarare förstör än förringar Sveriges globala betydelse.

Hyperbol, den styrande tropen i denna del av dikten, bygger på en medveten distans mellan faktiska förhållanden och hur de beskrivs. I Dahlstiernas text motsvarar detta avståndet mellan Sveriges begränsade avtryck på världen utanför Europa och den självförståelse som man delade med de mer framstående imperierna. Det är nämligen slående hur många av de typiska inslagen i tidigmodern imperiesymbolik som återfinns i *Kunga Skald*. Dedikationsdikten till Karl XII tilltalar kungen som "Den/ som styrer Jordens Kloot" (v. 6), ett uppenbart hyperboliskt uttryck som annars nog var lättast att tänka sig i profetians futurum.⁶⁶ Att den svenska panegyriken kunde bruka sådana fraser beror troligtvis på Roms allmäneuropeiska roll som både politisk och litterär förebild.⁶⁷ När de spanska habsburgarna blivit härskare över större delen av den gamla världen och de kända delarna av den nya kunde ett sådant uttryck sägas återspegla en realitet och diskuterades på fullt allvar som en juridisk-politisk fråga.⁶⁸ Applicerat på det svenska riket ter sig ordvalet minst sagt överdrivet. Samtidigt understryker detta slags retorik den inneboende riktning utåt mot världen som präglar alla imperier. I fallet Sverige gavs denna universalism en särskild laddning genom den roll man tilldelat sig själv som försvarare och spridare av den lutherska kristendomen.⁶⁹

Köpmannens berättelse tecknar en linje över världen som kombinerar de två första målen för europeisk expansion. Seglatsen börjar i portugisernas spår, det vill säga genom att runda Godahoppsudden i riktning mot Sydostasien. Därifrån fortsätter resan mot Amerika, vars södra del rundas för att anlända till Nya Sverige på Nordamerikas östkust. Då skeppet till sist via Atlanten kommer hela vägen upp till Ishavet och Arkhangelsk är det nästan ingen del av den då kända världen som lämnas obesökt eller i varje fall oomnämd. Som en hyllningskörernas höjdpunkt fungerar besöket i Nya Sverige, där kolonisatörerna prisar Karl och hoppas på att skeppet för med sig präster. Här nämns också den märkliga översättning av Luthers katekes till det lokala språket som företagits av prästen Johannes Campanius.⁷⁰ I linje med den panegyriskt avsikta skildras en harmonisk relation mellan svenskarna och "Vår wilda Granne", "De Fånar här i Skoug/ som sin Kropp illa Skiula", och som nu lärt sig att "på Swänske Toonar Juula" (192, v. 1535, 1536), troligtvis att sjunga svenska julsalmer.⁷¹ Därefter går resan över Atlanten tillbaka norrut. Berättelsen knyts vidare ihop med diktens ämne genom att skepparen förtäljer en profetisk dröm som sedan följs av ett oväder, vilket för vidare meddelandet om kungens död och bildar en variation på det "naturen sörjer"-tema som diskuterats ovan.

Köpmannens tal är det avgjort lärdaste partiet i *Kunga Skald*, vilket märks redan genom de förvånansvärt tekniska fotnoter som det ackompanjeras av. Här ges vi upplysningar om latitud och longitud, uttydningar av toponymer och hänvisningar till de källor som Dahlstierna använt sig av. Om dikten även tidigare rört sig i närheten av kartografin blir denna förbindelse nu helt uppenbar. Världen skrivs in i det rutnät av koordinater som använts alltsedan återupptäckten av Ptolemaios och som vid Dahlstiernas tid på många sätt raffinerats. Dikten återspeglar också en medvetenhet om väderstreckens relativitet som kan relateras till bruket av jordglober. Uppbrottet från Indonesien till Amerika beskrivs på detta sätt av skepparen: ”til Siöss jag åter lände/ Och ända Österut bort åth de Wästre land (r)” (183, v. 1458), vilket i fotnoten förtydligas med ”wästre Land in respectu ad nos heic”. Denna påminnelse är strategiskt placerad. I föregående strof sades nämligen folket där hylla Karl som ”Den Wärldsens Ändas Kung (q)” (182, v. 1456), ett uttryckssätt som enligt fotnoten sägs bero på geografisk relativitet: ”Så mena alle öster och södlänningar at Swärgie ligger på Werldsens ända”.⁷²

Det höga tempot hos narrationen – exempelvis rundas hela den sydamerikanska landmassan i en enda strof – innebär att mängder av information pressas samman i korta omnämmanden som ger synteser av geografiska och etnografiska förhållanden. Så till exempel vid skildringen av Godahoppsudden:

Mon wij den Södra Hamn wed Taffe-bärgen nåå;
Där friske Kiällor finns/ där Hottentottar Stöna (c) (176, v. 1404–1405)⁷³

En hel del sådan ”länsstolsetnografi” förekommer i dikten. Vid ett senare tillfälle i dikten, i skepparens dröm, omnämns kort ”dee Folk-ätare de grymme Tuppin-Imba” (199, v. 1592). Det brasilianska urfolket Tupinambá hade, sedan den tyske upptäcktsresanden Hans Staden skildrat sin fångenskap hos dem, kommit att tjäna som representant för kategorin ”kannibal”.⁷⁴ Dahlstierna berör också mer uppenbart fantastiska inslag i den nya världen. Så beses exempelvis vad han med göticistisk terminologi kallar ”Rijsa-hem” (186, v. 1483), det vill säga jättarnas hem, den etymologiska motsvarigheten till Patagonien. Magellans besättning sade sig under sin omsegling 1520 ha observerat människor som var tio fot höga. Sedan dess var Patagonien känt som hemvist för jättar, och det var snarare regel än undantag att kartorna över denna världsdel inkluderade framställningar av dessa varelser.⁷⁵ Detsamma gäller de brasilianska kannibalerna, som avbildade i färd med att steka människokött var ett närmast obligatoriskt inslag i tidigmoderna kartor över Sydamerika.⁷⁶ Dahlstiernas framställningssätt visar sig återigen fungera som tidens kartografi genom att det i en stark utzoomning placerar in både natur och människor i ett rumsligt rutnät.

Det har anmärkts att Köpmannens tal slutar tämligen tvärt.⁷⁷ Men det är frågan

om inte en skildring av detta slag måste präglas av ett visst godtycke vad gäller dess slutpunkt. Om Dahlstiernas uppgift är att visa hur hela världen hyllar Karl XI är det uppenbart att han står inför ett dilemma: alternativen är å ena sidan abstraktion och överdriven korthet (själva frasen "hela världen"), å andra sidan en konkretiserande uppräknings som kan fortgå i det oändliga. En enkel utväg är att sätta samman extremer, vilka antingen genom sin geografiska distans eller genom att exemplifiera kvalitativa skillnader i världens mångfald får läsaren att betrakta allt mellanliggande som inkluderat. Bengt Lidners "På Nova Zemblas fjäll, i Ceylons brända dalar" är ett bekant exempel på hur frasen "hela världen" kan ges en omskrivning med denna teknik.⁷⁸ Den avslutande strofen i Köpmannens tal kombinerar detta grepp med en annan form av perifrás, nämligen *adynaton*, bedyrandet av det omöjliga i att någonting inträffar genom uppmålandet av scenarier som trotsar verklighetens lagar.⁷⁹ Under 1600-talet brukades den flitigt i kärleksdiktningen; här används den i panegyriskt syfte.⁸⁰

Förrn Stora Carls Beröm på Jorden skall taa Ända /
 Förr skall till Arakam (p) den höga Swänska Graan
 Full Mogen Kokos-fruكت i ömningheutsända :
 Och tröge Hwalar / där af Grönland (q) hugger Traan /
 Sko högt på Dofre-fiäl (r) des brede Ryggar wända !
 Förr skall i fodrat Pälls den Naakte Indian (f)
 Wed Oby (ff) rida kring sin kiända Ericks-gata :
 Och China-männ (s) beboo den Sölfwer-strömmen Plata ! (t) (207)

Till de typiska fysikaliska omöjligheterna, här främst representerade av den på fjällen strandade valen, lägger Dahlstierna ett inslag av geografiska extremer: kokosnötter från svenska granar ska exporteras till Indien, amerikanska indianer vana vid att vara nakna i värmen ska rida vid floden Ob i Sibirien, och kineser bebo Rio de la Plata. Samtidigt som dessa omöjligheter indirekt bekräftar en bild av den normala världen skapar koncentrationen av motsatser en känsla för världens mångfald och gestikulerar mot en fullständighet som aldrig helt kan realiseras. Strofen är därtill en av de mest kunskapsspackade stroforna i Köpmannens tal, med sju fotnoter av vilka alla utom en ger geografiska koordinater. Det retoriskt och informationsmässigt överlastade i detta försök att slutgiltigt hamra in budskapet visar ambitionen att sammanfatta världen, men också svårigheten däri.

Köpmannens tal åstadkommer en koncentrerad modell över det globala sammanhanget. Liksom i fallet med det svenska riket ser vi att framställningen gör bruk av konventioner i tidens kartografi. I detta fall är det rentav ännu tydligare, då denna episod genom sin enhetlighet i narrativ och framställningssätt, och genom att sin relativt fristående plats i helheten av dikten, påminner om ett hanterbart objekt: en världskarta

eller jordglob. I detta liknar den världsekfraserna i de portugisiska och spanska sjöfarrareposen, och liksom dessa registrerar den en ny och mer sammantvinnad verklighet. Världen har växt genom upptäckten av nya kontinenter, men den har också krympt genom de stora imperiernas tävlan om herravälde. Trots Sveriges blygsamma roll i denna internationella konkurrens återspeglar Köpmannens tal i allt väsentligt denna logik. Den är tydlig i den retoriska funktion som ovan beskrivits, men återspeglas även i själva talets diegetiska position, som en underordnad episod framförd av en av de kollektiva representanterna vilka talar till Svea. "Riket" – som landområde och som statsbildning – utgör *Kunga Skalds* gravitationscentrum, och världen utanför ses i relation till det.

III. Den lilla världen

Vi har hittills uppehållit oss på två nivåer av diktens världsframställning: det svenska riket och den större omvärlden. Vid en första anblick kan detta tyckas motsvara den typiska polariteten i nutida diskussioner som ställer globalisering mot mer eller mindre enhetliga nationalstater. Men när inbyggaren i Nya Sverige grips av hemlängtan är det inte "Sverige" han längtar till, utan "Wermeland, du alla länders pris" (191, v. 1522). Även om det hos honom finns en stark solidaritet med den svenska statens politiska projekt och med den svenska statskyrkans mission är det inte nationen i allmänhet utan den enskilda regionen som är föremål för känslomässig identifikation där de organisatoriska eller mediala förutsättningarna saknas för att skapa en förestäld gemenskap på nationalstatens nivå, i linje med de inflytelserika förklaringsmodeller som betonar kopplingen mellan modernisering och nationalism.⁸¹ I fallet Sverige specifikt spelar det en stor roll att landskapen länge haft en egen lagstiftning och identitet innan de inkluderats i det större svenska riket och att man under 1600-talet utökade riket med nyerövrade landskap. Termer som "fädernesland" eller de latinska orden *patria*, *natio* med flera, användes under denna tid snarare för regioner än för riket som helhet. Man skilde ofta på det allmänna och det specifika fäderneslandet – vad vi skulle kalla nationen respektive regionen – samtidigt som man var mån om att inte låta dessa loci för identifikation hamna i motsättning till varandra, utan snarare gemensamt avgränsas mot andra rikens invånare.⁸²

De delar av världen som vi hittills sett exempel på kan betraktas som liggande på en medelhög och en hög grad av utzoomning. Medan bilden av det svenska riket belyses med många detaljer från dess historia, specifika orter, representanter för dess samhällsklasser och så vidare, bygger bilden av världen i stort på en betydligt mer summarisk koppling mellan platser och människor. I båda dessa fall har vi också sett hur dikten gärna använder sig av framställningssätt som påminner om kartografins. Diktens röst talar från en position av överblick, antingen från det allmänna diktjaget som summerar

Sveriges nyliga historia och nuvarande belägenhet, eller från specifika talare som står nära den politiska makten (Adelsmannen, Prästen) eller har en särskild kunskap om världen (Köpmannen). I dessa avseenden avviker Bondens tal.

”Talet” har ännu mindre än Köpmannens tal formen av en regelrätt oration: istället tar det formen av en pastoral dialogdikt förlagd till Dalsland. Här ser vi alltså en tydlig avvikelse i verkets genremässiga sammansättning överhuvudtaget.⁸³ Medan *Kunga Skalds* dominerande genrekarakter kan betraktas som en expanderad gravdikt med åtskilliga episka inslag, utgår Dahlstierna här från helt andra mönster ur den klassiska traditionen. Förutom bondens inledande och avslutande anmärkningar har vi att göra med en regelrätt dialogisk eklog, med två herdor som ”kiämpade i Qwaa” (209, v. 1670). Skiftet medför också en rörelse mellan nivåerna i genresystemet. Vi minns att när diktjaget i inledningen antog sitt uppdrag handlade det om att ge upp den lantliga dikten till förmån för något mer ambitiöst. Medan diktjaget då uppmanades att ta upp lutan spelar herdarna här på fiol och sälgpipa (211), avgjort mer rustika instrument. Den rörelse bort från den lantliga ämnessfären till ”det allmänna” som behandlats ovan återkallas alltså här.⁸⁴

Den tidigare forskningen har i detalj utrett det kreativa sätt på vilket Dahlstierna omarbetat uppslagen ur den pastoral traditionen, särskilt från Vergilius första och femte eklog.⁸⁵ Frågan blir ur vår synvinkel hur denna genreväxling påverkar världsframställningen. Här kan man ta fasta på det drag i den pastoral diktningen som William Empson kallade ”putting the complex into the simple”.⁸⁶ Hos Empson och besläktade teoretiker av pastoralen, som Paul Alpers, betonas herdefiktionens roll i att göra en stor och motsägelsefull värld hanterbar. Den erbjuder en begränsning som kan förstås socialt (den högre ställning och medvetenhet som präglar författarens och läsarens position visavi herdarna) såväl som existentiellt.⁸⁷ Genom den halvautonoma karaktären detta stycke har i Dahlstiernas dikt blir detta perspektivskifte uppenbart. Herdarna Garmund Skald och Tool på Ås beskriver den stora världens händelser genom ting de är bekanta med, och det sker genomgående i en lågstil med starka dialektala inslag.⁸⁸

De är okunniga om mycket, även om den konung de besjunger. Karl XI figurerar som ”Hialmar Herda-Hiälm” och omnämns som en *gud*, helt i enlighet med mönster från den romerska pastoralen.⁸⁹ Kungens död begråts här, liksom i andra delar av dikten, av naturen själv (216), men i detta fall har vi inte att göra med ett nationellt panorama utan med inslag i den lokala terrängen (”detta Gräåß”, ”de Haßler som här ståå”, 216, v. 1722; 217, v. 1730). Bildspråket hämtas ur herdarnas omedelbara livsvärld: sorgen liknas vid bondens sorg då björnen rivit hans boskap (218) eller Kvigans vars kalv tagits av vargen (219). Ibland blir uttryckssättet uppenbart allegoriskt, som i beskrivningen av hur Hialmar skyddade lantfolket från björnar och örnar (223), troligtvis syftande på fiendliga stater. Det finns ett liknande uttryckssätt tidigare i dikten, då upptakten till

Karls skånska krig skildras med bilder från herdevärlden (46–47). Men i det fallet har vi att göra med en homerisk liknelse från diktjagets sida ("Lijk som [...] Just så", 46, v. 361; 48, v. 387); här antas uttryckssättet utan vidare återspegla herdarnas sätt att föreställa sig världen och uttrycka sig. Under Karls beskydd fanns bete till boskapen, åkarna gav avkastning, och rovdjur hölls borta.

Vi har alltså inte att göra med en genomgående allegorisk form utan med herdarnas sätt att varsebli världen: de uppfattar bara det som ligger nära dem själva och liknar det främmande med det bekanta.⁹⁰ I den mån de påverkar lantlivet kan sakförhållanden också beskrivas direkt om än idealiserande: så till exempel effekterna av indelningsverkets införande [224, 225] eller kungens besök hos allmogen [229, 230, 231]. Hyllningen av denne "alle Herdars Gud" (230, v. 1840) leder till ett crescendo byggt på en upprepning av formeln "så länge X sker, ska Y hyllas". Det mynnar ut i ett extremt exempel på tendensen att betrakta den stora världen i ljuset av den lilla, då Giarmund ska resa ett minnesmärke över kungen:

Så länge Solens Gård den runda Jord omtunar (e)
Skall hans namn ristat stå på Ewigheetens Runar! (234, v. 1871–1872)

"Tun", förklarar Dahlstierna i noten, är västgötska för gärdesgård, och att "omtuna" är alltså att omgärda. "Runar" är naturligtvis den lantligt-folkliga motsvarigheten till inskriptioner på det latinska alfabetet. Här skildras till och med världsalltet i landsbygdens termer.

Detta visar oss ett helt annat sätt att relatera till världen än då det är fråga om riket eller det globala sammanhanget. Vi såg i behandlingen av diktens inledande delar att diktens talare uppmanades att lämna det platsbundna och lantliga sammanhanget för att gestalta det allmänna. Detta leder dikten i riktning mot framställningssätt som bygger på geografisk överblick eller figurativa plan där representanter för det allmänna (Svea, Karl XI) får summera kollektiva angelägenheter. Vi har också sett hur Köpmanens berättelse leder till en sammanfattning av världen som har stora likheter med tidens kartografi. Dessa framställningssätt bygger alltså på en opersonlig framställning, inriktad på att ge en upphöjd illustration av objektiva förhållanden snarare än att gestalta sinnlig erfarenhet eller privata känslor. I den insprängda pastoraldikten har vi däremot att göra med en platsbunden uppfattning av världen som utgår från direkt varseblivning snarare än geografisk kunskap. Det är betecknande att de topografiska inslagen snarast tar formen av "lokalkännedom": viktiga platser kan pekas ut med deiktiska artiklar (den, dessa, etc.) snarare än relateras till det större sammanhang av geografisk kunskap, etymologiska spekulationer och konstfulla omskrivningar som annars är så framträdande i *Kunga Skald*.

IV. Kosmos

I samtliga de regioner eller världar som diskuterats i det föregående har det tagits för givet att världen är synonym med den mänskliga världen, det bebodda jordklotet (*oikoumene*). Det motsvarar också en nutida förståelse, vilken ligger till grund för sådana sammansättningar som "världsekonomin" eller "världslitteratur". Men på de flesta språk bär motsvarigheten till ordet "värld" också på en mer omfattande betydelse: universum eller summan av allt som finns (gr. *kosmos*). Mycket tyder på att den kosmologiska laddningen hos dessa äldre benämningar blivit alltmer uttunnad med framväxten av en global kultur.⁹¹ Man bör därför akta sig för att projicera denna förståelse på 1600-talet. Trots framstötarna i riktning mot ekonomisk och politisk globalisering handlade världsfrågan inte bara om nya upptäckter *på* jorden utan också *ovan* den i himlarna, liksom vad som fanns *bortom* det jordiska.⁹²

Dahlstiernas dikt är visserligen ovanligt geografiskt inriktad, men fördenskull saknas det inte påminnelser om de religiösa och metafysiska teman som annars är så centrala i den svenska stormaktstidens poesi. Dessa kan ibland medföra en specifik uppfattning av kosmos, vilken då måste ses som en viktig del av diktens världsbygge. Det tydligaste exemplet finner vi i skildringen av Karl XI:s himmelsfärd:

Högt öfwer Månans Ring och Middags-strålens näste/
Och än de andra Fäm willfahrne Stiärnors rad;
Högt öfwer alle de små Natte-Solars fäste
Där står een härlig Borg en mäckta präcktig Stad (e)
Tolf Pärla-portar/ som ey nånsin blifwa läste/
Stå öppna städs för dem som denna Boning glad
Få ärfwa: men här fins i Staden inte Tempel
Gud sielf är Sinas där bå Kiörkia och Exempel. (82)

Detta är en tämligen trogen bild av det gamla kosmos: vi har uppdelningen i en värld under månen (jordelivet), därefter solens nivå ("middags-strålens näste") och de andra planeternas ("de andra Fäm willfahrne Stiärnors rad"), sedan fixstjärnornas ("alla de små Natte-Solars fäste") för att slutligen nå den himmelska staden.⁹³ Att dessa nivåer inte bara handlar om astronomiska avstånd utan också om kvalitativa skillnader i metafysiskt avseende är uppenbart. Skildringen är självklart kristen med sin hänvisning till den heliga staden ur Johannes uppenbarelse. Men den har också förebilder i hedniska antika texter vilka på liknande sätt skildrar ett uppstigande genom ett kosmos vars graderingar återspeglar andliga nivåer.⁹⁴

I Sverige tog det lång tid för Copernicus astronomi att slå igenom. Galilei hade 1632 ställt upp alternativet mellan de geocentriska och heliocentriska världssystemen och

med förkrossande bevisning argumenterat för det senare. Dessa tankar kom dock bara gradvis att accepteras i den svenska universitetsmiljön. Som Henrik Sandblad visat i sin klassiska undersökning var det först när den cartesianska filosofin började tränga undan den traditionella aristotelismen som även den nya kosmologin accepterades.⁹⁵ Sveriges relativa försening kan tydliggöras genom att jämföra John Miltons *Paradise Lost* (1667/1674) med Haquin Spegels besläktade *Guds Werk och hwila* (1685). Medan Milton visar en medvetenhet om de nya kosmologiska rönen och uttryckligen hänvisar till dess pionjärer riktar Spegel ett våldsamt angrepp mot Copernicus.⁹⁶ Spegel står visserligen för den religiösa ortodoxins synvinkel, men hans argumentering i detta stycke är inte exklusivt religiös utan återspeglar snarare en allmän konsensus hos det dåtida Sveriges utbildade skikt.

Dahlstiernas verkliga uppfattning om saken går kanske inte att avgöra. Man kan dock notera att han under sin vistelse i Livland arbetade under Nils Celsius, den astronom som väckt kontrovers genom att i en avhandling 1679 argumentera för det heliocentriska världssystemet.⁹⁷ Och nog kan den äldre bilden av universum verka förvånande i ett verk som i många andra avseenden vinnlägger sig om att inkludera nya vetenskapliga rön. Man skulle kunna sträcka sig till att kalla det en implicit motsägelse, åtminstone såtillvida att kartografins fortsatta utveckling hade varit avsevärt svårare utan den heliocentriska världsbilden.

I sin undersökning av semantiken kring ordet "värld" i den tidigmoderna litteraturen påpekar Ronald Greene att ordet ofta kombinerade associationer som hörde till den nya och den gamla världsbilden, till exempel "oändlighet" respektive "slutenhet".⁹⁸ Något liknande sker i *Kunga Skalds* kombination av modernt vetande vad gäller jorden och en föråldrad bild av dess plats i universum. Detta har nog mindre att göra med en genomtänkt distinktion mellan supra- och sublunära sfärer än med kvardröjande poetiska bilder och härskarhyllningens fordringar. Vad som stod på spel i övergången från det gamla kosmos till det nya var nämligen den kvalitativa, hierarkiska dimensionen i universum, där uppdelningen mellan högre och lägre nivåer återspeglade kvalitativa skillnader mellan och inom människorna.⁹⁹ Oavsett vilken personlig uppfattning Dahlstierna kan ha haft om den nya astronomin är det lätt att se att det äldre världssystemet rimmar bättre med verkets panegyriska avsikter. "Världen" är inte bara en fråga om utsträckningen hos en homogen materia, utan återspeglar i sin kosmiska struktur det stormaktstida Sveriges politiska och religiösa värderingar.

Avslutning

Den intuitiva utgångspunkten för denna uppsats – att *Kunga Skald* skapar en bild av världen sedd ur svenskt perspektiv – har i det föregående utvecklats i detalj. Det intres-

santa är hur detta tvingar oss att reflektera över vad vi menar med ”värld” eller ”världar”, utom och inom litteraturen. Jag aktualiserade i inledningen diskussionen om världsbegreppet som det används i fiktionsforskningen. I *Kunga Skald* är visserligen de markörer vilka man vanligtvis efterlyser då man talar om fiktiva eller imaginära världar i litteraturen ganska svagt företrädade. Även om vi ser tydliga fiktiva inslag – intervenerande talare skilda från diktjaget, allegoriska gestalter, gestaltade episoder ur historien – saknar vi det slags sammanhängande fiktionsplan som gör ett verk till en värld slutten om sig själv. Snarare står dess världsmässighet att söka i hur Dahlstierna framställer en modell över den verkliga världen. I ett fall som detta bör man kanske hellre tala om en allmänt litterär snarare än specifikt fiktiv eller narrativ världskonstruktion och rikta uppmärksamheten mot de poetiska och retoriska snarare än narrativa grepp som verkställer den.¹⁰⁰

De personifikationer, genremässiga skiftningar, retoriska strukturer och kompositionella grepp som diskuterats i det föregående hänger intimt samman med diktens världsframställning. Vi har sett hur Sveagestalten eller den dramatiskt uppförstorade Karl XI gör det möjligt att integrera kartografiska föreställningssätt i skildringen av det svenska riket. Framställningen av jordklotet i Köpmannens tal möjliggörs av specifika retoriska formler som inskräper den panegyriskas avsikten och lyckas ge en illusion av fullständighet. Den diegetiska positionen och den avrundade karaktären hos Köpmannens världsseglats förvandlar världen till ett objekt av samma art som en jordglob, samtidigt som det tydliggör den relation mellan Norden och världen utanför som Dahlstierna vill inrätta.

Det mest markanta exemplet på en relation mellan världsframställning och formmässiga drag gäller spänningen mellan pastoral och epik. Om diktens inledning etablerar en flykt från det begränsade och lantliga till det ”allmänna”, det svenska riket, kan vi också i Bondens tal se en rörelse i motsatt riktning. Medan de övriga delarna av dikten uppehåller sig vid konglomeratstaten och det globala sammanhanget som främsta dimensioner av världen innebär herdarnas insprängda dikt en övergång till det lokala. Detta hänger också samman med ett förhållningssätt till världen som herdarna tycks dela med diktjaget i inledningen av *Kunga Skald* och som skiljer sig från övriga delar av dikten. Medan skildringen av riket och av den utomeuropeiska världen strävar efter överblick, från varierande höjd över havet, präglas pastoralavsnittet av medvetet begränsade vyer. Som Göran Printz-Påhlson påpekat ger Dahlstierna det första svenska exemplet på en ”platsens poesi” men också på en sant kosmopolitisk dito.¹⁰¹ Den skenbara paradoxen rätas ut om diktens ambition och konstruktion förstås på det sätt som här föreslagits.

Denna motsättning mellan lokala och större sammanhang kan även betraktas som en gestaltning av epistemologi: å ena sidan en kunskap som utgår från vardagen och

sinneserfarenheter, å andra sidan en kunskap som med nödvändighet är förmedlad. När Dahlstiernas framställning närmar sig episk bredd livnar den sig, explicit och implicit, på en mängd källor: historieskrivning, reseberättelser, atlasverk och andra dokument. Men mer än enskilda sakupplysningar som upptas i dikten rör det sig om en likhet mellan framställningssättet och en dominerande form av vetande och föreställningsform: kartografin. Dahlstiernas ”kartografiska poesis” (för att tala med Ramachandran) bör sökas just i relationen mellan den geografiska information som dikten inkorporerar och de grepp som skapar förhållningssätt till en *värld* i ordets vidaste mening.

Den helhet som *Kunga Skald* åstadkommer kan på många nivåer karakteriseras som en bild av världen ur den sena svenska stormaktstidens synvinkel. Det nationella, det globala, det lokala, ja själva kosmos, är alla giltiga dimensioner för denna konstruktion. Som sådan återspeglar den ett ögonblick av en påtaglig öppenhet vad gäller världens innehåll och själva världsbegreppet, vilket vi från vår utsiktspunkt i den fullbordade moderniteten gärna betraktar som ett karakteristiskt tidigmodernt drag. Världen var vid denna tidpunkt fortfarande ett objekt att upptäcka och bemäktiga sig: material för hungriga imperier men också för mänsklig nyfikenhet och spekulativ fantasi. Man befann sig i början av de processer av enande och förenhetligande som gjort det möjligt att tala om en världslitteratur, men utan den uttunning av idén om världen som gjort den alltmer synonym med själva denna samfärdsel. Under denna period kan vi snarare tala om en konkurrens mellan starka, inkommensurabla världsversioner vilka tävlade om att integrera nya fakta i sina religiösa och politiska ramverk. Sverige hade de symboliska och i någon mån de materiella resurserna för att se sig som en medspelare på denna större arena. I denna mening kan man tala om Dahlstiernas dikt som ett bidrag till *världslitteraturen*.

NOTER

- 1 Franco Moretti, *Modern Epic. The World System from Goethe to Garcia Márquez*, övers. Quentin Hoare, London 1996. Se t.ex. s. 50: ”Faust is not ‘German’, just as *Ulysses* is not ‘Irish’ or *One Hundred Years of Solitude* ‘Colombian’: they are all world texts, whose geographical frame of reference is no longer the nation-state, but a broader entity—a continent, or the world-system as a whole.”
- 2 Moretti 1996, s. 2; Pascale Casanova, *La République mondiale des lettres*, Paris 1999.
- 3 Alexander Beecroft, *An Ecology of World literature*, London 2015, s. 2.
- 4 En allmän forskningsmässig och pedagogisk tendens vars principer klarast utläggs i David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton 2003, s. 281–303.

- 5 För ett koncist resonemang i denna riktning, se Haun Saussy, "The Dimensionality of World Literature", *Neohelicon* 38, 2011:2, s. 289–294.
- 6 Se syntesen av Marie-Laure Ryan, *A New Anatomy of Storyworlds. What is, What if, As if*, Columbus 2022.
- 7 Lubomír Doležel, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*, Baltimore 1998, s. 1–28; Mark J.P. Wolf, *Building Imaginary Worlds. The Theory and History of Subcreation*, New York/London 2012.
- 8 Mikael Askander, Anna Gutowska, Péter Kristóf Makai, "Transmedial Storyworlds" i red. Jörgen Bruhn & Beate Schirmacher, *Intermedial Studies. An Introduction to Meaning Across Media*, Abingdon, Oxon 2012, s. 265–281; Wolf 2012, s. 245–267.
- 9 David Damrosch, *Comparing the Literatures. Literary Study in a Global Age*, Princeton 2020, s. 253; Stefan Helgesson, Mads Rosendahl Thomsen, *Literature and the World*, Abingdon, Oxon 2020, s. 16–18.
- 10 Eric Hayot, *On Literary Worlds*, New York 2012.
- 11 Jfr Hayot 2012, s. 91.
- 12 Jfr Paul Valéry, "Regards sur le monde actuel" i *Œuvres II* (Bibliothèque de la Pléiade), utg. Jean Hyttier, Paris 1960, s. 923 f.
- 13 Hur de enorma förändringar som räknats upp i det föregående påverkar idén om "världen" behandlas koncentrerat i Ronald Greene, "World" i *Five Words. Critical Semantics in the Age of Shakespeare and Cervantes*, Chicago 2013, s. 143–172.
- 14 Ayesha Ramachandran, *The Worldmakers. Global Imagining in Early Modern Europe*, Chicago 2015, s. 7.
- 15 Jfr i detta avseende Ottmar Ettes ambition att väva samman litteratur, vetande och globalisering i *TransArea. Eine Literarische Globalisierungsgeschichte*, Berlin 2012.
- 16 Ayesha Ramachandran, "Worldmaking and Early Modernity: Cartographic Poesis in Europe and South Asia" i *The Cambridge History of World Literature*, vol. I–II, red. Debjani Ganguly, Cambridge 2021, s. 109–130, här s. 111. Ramachandran använder, lite oväntat, den latinska formen *poesis*, som vanligtvis inte har den utvidgade betydelse av "att tillverka" som finns hos det grekiska källordet *poiesis*.
- 17 Martin Lamm, *Gunno Dahlstierna. En minnesteckning*, Stockholm 1946, s. 16 f.
- 18 Dahlstierna kan ses som del av en ej uteslutande svensk, utan flerspråkig "Östersjöbarock". Så figurerar han i Walter Baumgartner, "Deutsche und Swedische Hochzeits- und Trauergedichte in Stralsund. Eine Fallstudie" i *Ostsee-Barock. Texte und Kultur*, red. idem, Berlin 2006, s. 105–136, liksom densammes uppföljningsvolym, *Ostsee-Barock (II). Theater, Gelegenheitsdichtung, Kirchenlied*, Berlin 2023, s. 125–147.
- 19 Lamm 1946, s. 31 f.; O. Bagger-Jørgensen "Lantmäteriets organisation" i *Svenska lantmäteriet 1628–1928* Stockholm 1928, s. 11–13.
- 20 Lamm 1946, s. 33. Dahlstiernas vackra karta över gården Kabelwisch utanför Stettin återges i Ulla Ehrensverd, *Nordiska kartans historia. Från myter till verklighet*, Helsingfors 2006, s. 231.
- 21 <https://www.reuters.com/world/africa/african-union-urges-adoption-world-map-showing-continents-true-size-2025-08-14/> (4.9.2025).

- 22 Reproduktion och kommentar i Charlotta Forss, *The Old, the New and the Unknown. The Continents and the Making of Geographical Knowledge in Seventeenth-Century Sweden*, diss., Turku 2018, s. 16–18.
- 23 Jfr diagnosen över den svenska 1800-talslitteraturen i Peter Luthersson, *Erfarenhetsunderskott*, Stockholm 2017.
- 24 Ett påpekande som visserligen inte är nytt. Om hur detta påverkat Dahlstiernaforskningen, se Kurt Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock* (Lychnosbibliotek 24), diss., Uppsala 1968, s. 254.
- 25 Om vägen till ett svenskt litteraturspråk utifrån en betydligt mer brokig praktik, se Stina Hansson, *Svenskans nytta, Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet*, Göteborg 1984.
- 26 Se Harald Gustafsson, "The Conglomerate State. A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History*, 23, 1998: 3–4, s. 189–213; dens., "De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa" i *Maktens Mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, red. Max Engman & Nils Erik Villstrand, Stockholm 2008, s. 59–73.
- 27 Jfr Hayot 2012, s. 38f.: "world [...] bears within itself the conceptual difficulty that makes its use in contemporary literary criticism so fecund, and so incoherent".
- 28 För värdefulla semantiska undersökningar av "värld" och dess motsvarigheter på olika språk, se förutom den mer kontextspecifika Greene (2013) vidare Hermann Braun, "Welt", i *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, bd. 7, red. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Stuttgart 1992, s. 433–510; Pascal David, "Welt", i *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, red. Barbara Cassin, Paris 2004, s. 1390–1396; C.S. Lewis, "World" i dens. *Studies on Words*, Cambridge 1967, s. 214–268; Charles Malamoud, "Mir", i Cassin 2004, s. 803–808, samt Ivo Spira, "'World'. An Exploration of the Relationship between Conceptual History and Etymology", i *Conceptualizing the World. An Exploration across Disciplines*, red. Helge Jordheim, Erling Sandmo, New York 2019, s. 27–39.
- 29 Börje Räftegård, *Dahlstiernas Kunga Skald: Komposition och genremässig gestaltning*, diss., Göteborg: 1971.
- 30 För samtliga hänvisningar gäller texten i Svenska vitterhetssamfundets utgåva: "Kunga Skald" i Gunno Eurelius Dahlstierna, *Samlade dikter*, utg. Erik Noreen, Stockholm 1920–1928, s. 49–148 i bd. 1. Denna utgåva har numrering av strofer och löpande versnumrering. För att underlätta orientering använder jag antingen hänvisning till enbart strof ("5"), eller till strof och vers ("5, v. 39–40"). När jag citerar texten behåller jag Dahlstiernas fotnotsmarkeringar, även då jag inte återger deras innehåll. "Noreen ad loc." används för hänvisningar till Noreens kommentardel (bd. 2) på aktuellt ställe. Av utrymmesskäl underlåter jag att förklara svårtolkade citat när det inte är omedelbart relevant för min argumentation; Noreens ordförklaringar kan alltså vara viktiga även på andra ställen än vad som signaleras.
- 31 Väsentligen är det en anspelning på Vergilius, *Bucolica* 6, v. 1–5, men med omvänd innebörd.

- 32 Räftegård 1971, s. 27–44.
- 33 Johannesson 1968, s. 277.
- 34 Philip Hardie, *Virgil's Aeneid. Cosmos and Imperium*, Oxford 1986, s. 22–32; Eberhard Müller-Bochat, "Die Einheit des Wissens und das Epos. Zur Geschichte eines utopischen Gattungsbegriffs", *Romanistisches Jahrbuch* 20, 1966, s. 58–81.
- 35 Müller-Bochat 1966, s. 66 f. påvisar denna föreställning hos den i Sverige som auktoritet gällande Gerardus Vossius. Jfr dennes *Poeticarum institutionum libri tres* (Mittellateinische Studien und Texte vol. 41/1), utg. och övers. Jan Bloemendal & Edwin Rabbie, Leiden/Boston 2010, s. 106.
- 36 Carl Wollrath (respondent), Nils Celsius (preses), *De mathesi virgiliana*, Uppsala 1721, s. 3: "non tantum deorum heroumque decantare laudes, sed altiores quoque scientias et naturae mysteria non accurata minus indagine pervestigare, quam jucundo ac polito orationis genere exponere". Min översättning. Stavningen har normaliserats.
- 37 Se Seth Rudy, *Literature and Encyclopedism in Enlightenment Britain*, Houndmills, Basingstoke 2014, s. 1–44.
- 38 G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik* III, Frankfurt am Main 1970, s. 338–393, ssk. 344.
- 39 Se t.ex. Gustaf Fredéns recension av Räftegård's avhandling i *Samlaren* 1971, s. 196–198, här s. 198.
- 40 Jfr 10, v. 76: "du sorgsna Skogs-Poet".
- 41 I sig en panegyrisk topos. Jfr användningen i Israel Holmström, "Underdånig PARENTATION Öfwer Den Stormäktigske Konung/ KONUNG CARL den XI" i *Samlade dikter*, vol. II, utg. Bernt Olsson, Barbro Nilsson & Mats Malm, Stockholm 2000, s. 43–90 här s. 85 (v. 1069–1080).
- 42 Jfr Israel Holmström, "Parentation...", v. 184–185: "Den både folk och land med gråt och lät beklagar". Jfr även densammes "Underdånig PARENTATION öfwer Den Stormäktigste Drottning/ Drottning Ulrica Eleonora" i Holmström 2000, s. 10–42, ssk. s. 14, där ett personifierat "Swerie" gråter så att "wärt hela land i heta tårar simme".
- 43 Se Hans Helander om temats ursprung och ymniga tidigmoderna förekomst i *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 29), Uppsala 2004, s. 524–527. Tekniken är heller inte begränsad till den europeiska klassiska traditionen. I dagens Nordkorea används den regelbundet då ledarna ur dynastin Kim går bort.
- 44 Se kapitlet "Om Riphellarne eller Rifsbergen", i Olaus Rudbecks *Atlantica. Svenska originaltexten*, vol. I, utg. Axel Nelson, Stockholm/Uppsala 1937, s. 412–418. Se Johan Norberg, *De yverbörnes ö. Sextonhundratalsstudier*, Stockholm 1934, s. 140–142. Om sökandet efter dessa berg i den tidigmoderna kartografin, se Katharina N. Piechocki, "Erroneous Mappings: Ptolemy and the Visualization of Europe's East" i *Early Modern Cultures of Translation*, red. Karen Newman, Jane Tylus, Philadelphia 2015, s. 76–96.
- 45 Se Rudbeck 1937, s. 221. Jfr även "Atles-Öö" (strof 3). Allmänt om uppfattningen av geograf och kronologi som "historiens två ögon" under denna period och dess roll i undervisningen, se Forss 2018, s. 71, 83–87.

- 46 Om Rudbecks användning av kartor och närhet till kartografin, se vidare Charlotta Forss, "Mapping Atlantis. Olof Rudbeck and the Uses of Maps in Early Modern Scholarship", *Journal of the History of Ideas*, 84, 2023:2, s. 207–231.
- 47 För en liknande association mellan kungasätets "höghet" och förmågan till överblick, om än social snarare än geografisk, se Israel Holmströms panegyrik över Karl XII. Se "Underdånige Glädje Tanckar..." i Holmström 2000, s. 91–116, här s. 106. Till denna föreställning om den allvetande Karl XI hör säkert hans inspektionsresor i riket, vilka nämns på flera ställen i *Kunga Skald* (t.ex. i prästens tal [149] och av herdarna i Bondens tal [229–231]).
- 48 Syftar på de många språk som lärdes ut i "Sala" (= Uppsala).
- 49 Se de divergerande tolkningarna i Johannesson 1968, s. 290–294 och Räftegård 1971, s. 65–95; vidare Pär Alexandersson, *Moder Sveas historia. Den svenska nationspersonifikationen under fem sekel*, Stockholm 2017, s. 47–53. Man kan notera att Svea-allegorin även förekommer i 1800-talets kartografiskt inriktade romaner. Se Anna Bohlin, "Den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi" i *Samlaren* 137, 2016, s. 58–86, här 67 f. Jfr Alexandersson 2017, s. 118–120.
- 50 För perspektiv på detta, se uppsatserna i *Bodies and Maps. Early Modern Representations of the Continents*, red. Maryanne Cline Horowitz & Louise Arrizoli, Leiden/London 2021. Man kan för övrigt notera att Sofia Magdalenas paradsängkammare på Kungliga slottet har en plafondmålning där Svea omges av kvinnliga personifikationer av kontinenterna (utförd 1732–1734).
- 51 Peter Meurer, "Europa Regina. 16th Century Representations of Europe in the Form of a Queen", *Belgian Journal of Geography*, 2008:3–4, s. 355–370; Elke Anna Werner, "Anthropomorphic Maps: On the Aesthetic Form and Political Function of Body Metaphors in the Early Modern Europe Discourse" i *The Anthropomorphic Lens. Anthropomorphism, Microcosmism, and Analogy in Early Modern Thought and Visual Arts*, red. Walter S. Melion, Bret Rothstein & Michael Weemans, Leiden/London 2015, s. 251–272. Det bör tydliggöras att detta slags inslag främst hade en huvudsakligen ornamentalfunktion. Europa Regina-bilden i Sebastian Münsters *Cosmographia* ersätter inte den detaljerade kartografiska informationen i verket.
- 52 Se Räftegård 1971, s. 91 f. Jfr Noreen kommentar ad loc. (strof 197).
- 53 Torbjörn Eng har i *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 201), Uppsala 2001 utförligt visat på mångfalden av beteckningar och deras skiftande avgränsningar, något som också återspeglas i den tidens kartor (ssk. s. 407–416). Denna ojämlika relation mellan kärnområden och provinser i Sveagestalten påpekas av Alexandersson 2017, s. 52.
- 54 Jfr även den bifogade sonetten "Aftonsången", v. 40 i Dahlstierna 1920, s. 145.
- 55 Carl Fehrman, "Karolinsk barock och klassicism", i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, vol. II, Stockholm 1956, s. 3–85, här s. 37 f.
- 56 Mycket av det gemensamma såväl genre- såväl som personhistoriska sammanhanget tecknas av Hans Helander (som dock inte aktualiserar Dahlstierna) i "Hecatompolis i sitt sammanhang", i Olof Hermelin, *Hecatompolis Suionum*, övers. Tore Wretö, Stockholm 2010,

- s. 123–147, här s. 128–132. Vad gäller det biografiska, se vidare Lars Burman, ”De fyra stora – Lagerlöf, Dahlstierna, Hermelin och Rudeen”, i, *En värmländsk litteraturhistoria*, del I, red. Dag Nordmark och Helene Blomqvist, Karlstad 2020, s. 53–72.
- 57 Räftegård 1971, s. 104, 114.
- 58 För den politiska kontexten, se Harald Elovson, ”Köpmannens tal i Kunga Skald”, *Sammlaren* 8, 1927, s. 64–78, här 70 f.
- 59 Det främsta exemplet är ”Hela Wärldens PilGRims Färd” (Gravskrift över Truls Kåhre) i Lars Johansson (Lucidor), *Samlade dikter*, utg. Stina Hansson, Stockholm 1997, s. 266–274. Ett mer kortfattat och typiserat exempel finns i Petrus Lagerlöfs dikt över Jakob Carl-gren i *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare*, vol. 4, utg. Per Hanselli, Uppsala 1859, s. 54. Referenser till utomeuropeiska platser i tillfälleslitteratur har analyserats av Charlotta Forss i ”Den tillfälliga omvärlden. Sverige, Norden och Europa i 1600-talets svenska tillfälleslitteratur” i *Goda exempel. Värderingar och världsbild i tidigmodern svensk sakprosa och tillfällesdikt* (Opuscula historica Upsaliensia 43), red. Henrik Ågren, Uppsala 2010, s. 57–101, men dessa utgörs av fristående exotiserande omnämmanden.
- 60 Se t.ex. Nathalie Hester, ”Baroque Italian Epics from Granada to the New World. Columbus Conquers the Moors” i *The New World in Early Modern Italy 1492–1750*, red. Elizabeth Horodowich & Lia Markey, Cambridge 2017, s. 270–287.
- 61 Luis de Camões, *Lusiaderna*, övers. Nils Lovén, Lund 1852, s. 347–369 (Bok X, strof 75–142).
- 62 Alonso Ercilla y Zúñiga, *Araucana*, Canto XXVII, på Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-araucana--1/html/> (28.1.2026).
- 63 Jfr Ramachandran 2015, s. 114; Ricardo Padrón, *The Spacious Word. Cartography, Literature and Empire in the Spanish Golden Age*, Chicago 2004, s. 185–230, ssk. 186–188.
- 64 Leos Müller, *Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria*, Stockholm 2018.
- 65 Se Gunlög Fur, *Colonialism in the Margins. Cultural Encounters in Lapland and New Sweden*, Leiden/Boston 2006 och Jonas Moniri Nordin, *The Scandinavian Early Modern World. A Global Historical Archaeology*, London/New York 2020.
- 66 Strof 240: ”Ty Han skall snart iklädd i sin Faars stolte Dygder/ *All Wärllden skaffa Fred/ och hugna sina bygder*” (min kurs.). Se även Magnus Rönnows ”In victoriam Narvensem”: ”Vel sola posset imperio quidem/ *Totius orbis* Te reverentia/ VERI DEI monstrare dig-num/ omnibus anteferenda virtus”. I Elena Dahlberg, *The Voice of a Waning Empire. Selected Latin Poetry of Magnus Rönnow from the Great Northern War* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 34), diss., Uppsala 2014, s. 174–195, här 177.
- 67 Den närmast bokstavliga motsvarigheten ”rector orbis” återfinns i den senromerska panegyriken. Se t.ex. Claudianus (syftande på Rom): ”Non alium certe decuit *rektoribus orbis/ esse larem*” (”De sexto consulatu Honorii Augusti Panegyricus”, v. 41–42). Många exempel på visuell och arkitektonisk romersk symbolik diskuteras i Mårten Snickare, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*, Stockholm 1999.
- 68 Anthony Pagden, *Lords of all the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France c. 1500–c. 1800*, New Haven/London 1995, s. 40–46.

- 69 Om Sverige som i religiös mening utvalt folk under stormaktstiden, se Nils Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst*, diss., Uppsala 1999; Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet* (Studia historica Upsaliensia 202), diss., Uppsala 2002, s. 124–126; Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering 1655–1680* (Stockholm Studies in History 80), diss., Stockholm 2005, s. 78–112.
- 70 Johannes Campanius, *Lutheri catechismus, öfversatt på amerikansk-virginske språket*, Stockholm 1696. Förordet till detta fascinerande dokument är intressant både genom sina resonemang om språkskillnader och genom det faktum att det lyfter fram vikingarnas resor som ett argument för de historiska relationerna mellan Sverige och ”Amerikanerna”.
- 71 Noreen ad loc. ger vad gäller ”Juula” betydelsen ”fira jul på (med) svenska toner”.
- 72 Dahlstierna tycks själv skatta åt denna föreställning, då han i en av de bifogade sonetterna talar om Norden som ”där Stora CARL bå Wärlde och Rijken sluter” (v. 65).
- 73 Dahlstiernas not upplyser oss om det ovanliga ordvalet: ”Stöna är at löpa tokot/ som med detta folks åthäfwor wäl öfwerens kommer”.
- 74 Hans Stadens skildring citeras också av Dahlstierna i noten. I Michel de Montaignes essä ”Om kannibaler” (*Essäer*, bok 1, kap. 30) är det Tupinambá som avses, även om etnonymer aldrig nämns.
- 75 Surekha Davies, *Renaissance Ethnography and the Invention of the Human. New Worlds, Maps and Monsters*, Cambridge 2016, s. 148–182. Dessa jättar omnämns också i *Lusiderna*, se Camoes 1852, s. 369 (bok X, strof 141).
- 76 Davies 2016, 65–108. Se dock vidare s. 109–147 för de intressen som ledde till att dessa kunde inkluderas eller utelämnas.
- 77 Räftegård 1971, s. 104
- 78 Bengt Lidner, ”Grevinnan Spastaras död. Skaldstycke” i *Samlade skrifter* II, utg. Harald Elovson Stockholm 1937, s. 129–140, här s. 133. Jfr hos Dahlstierna även sonetterna, v. 57–58: ”Från Japans hedna Öö till wåre Christne Städer;/ Från Gadö [Cadix] längre wäst til Naakna Mexikoo”, ett komplext exempel därför att det är en kommentar till Matt 8:11 (”många ska komma från öster och väster”), i sig ett minimalt exempel på samma grepp (s. k. merism). Detta kan också användas för att representera mer omfattande kosmologiska totaliteter än jordklotet, så t. ex. ”himmel och jord” (1 Mos. 1: 1; *Hamlet* 1.5.167–168).
- 79 Heinrich Lausberg, *Elemente der Literarischen Rhetorik*, München 1963 (2:a uppl.), § 189, 3b, s. 70 (”der Begriff ’niemals’ wird durch das Eintreten einer Naturunmöglichkeit konkretisiert”); Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Tübingen/Basel 1993 [1948], s. 104–108.
- 80 Se exempel i Gunnar Castrén, *Stormaktstidens diktning*, Helsingfors 1907, s. 32–34.
- 81 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, 1983); Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, övers. Sven-Erik Torhell, Göteborg 1993.
- 82 För dessa synpunkter, se Benny Jacobsson, *Den sjunde kontinenten. Västgötar och Västergötland 1646–1771: en identitetshistoria*, diss., Stockholm 2008, s. 84, 97–99.

- 83 Räftegård 1971, s. 119, kallar stycket ”en dikt i dikten” och ”helt autonomt”.
- 84 Symmetrin blir tydlig i strof 214 som kan jämföras med den ovan behandlade strof 11 i dik-
tens inledning. Båda kan ses som variationer på Vergilius *Bucolica* 6, v. 1–8, men där rikt-
ningen mellan dem är inverterad (från låg till hög respektive från hög till låg genre).
- 85 Noreen ad loc (åtskilliga ställen); Johannesson 1968, s. 286–290, 295–297; Räftegård 1971,
s. 116–119.
- 86 William Empson, *Some Versions of Pastoral*, London 1950 [1935], s. 23.
- 87 Paul Alpers, *What is Pastoral?*, Chicago/London 1996. För en aktuell diskussion av pasto-
ralteorier, se Vera Sundin, *Diktens gyllne dar. Den pastoralakoden i svensk litteratur 1753–
1876*, diss., Stockholm 2025, s. 21–42.
- 88 Se Räftegård 1971, s. 123f. om frekvensen av dialektord i förhållande till *Kunga Skald* i
stort.
- 89 Om namnets symbolik, se Johanneson 1968, s. 287. Att kalla härskaren för ”en gud” (*deus*),
snarare än ”gudomlig” (*divus*) är ett särdrag hos pastoralen med dess mer enfaldiga talare.
Förebilden är Vergilius *Bucolica* 1, v. 6: ”deus nobis haec otia fecit”.
- 90 Jfr *Bucolica* 1. 19–25, ett ställe som efterbildas i delvis annat syfte av Dahlstierna i strof 228.
- 91 Spira 2019, s. 35, jämför de skilda rotbetydelserna hos diverse europeiska samt kinesiska
och arabiska ord för ”värld” och påpekar att ”[i]t seems plausible that a global concept of
'world' in the form of a super-concept does indeed come to dominate the world's langu-
ages to the extent that their speech communities orient themselves to a common global
culture”. Jfr den historiska positioneringen av sammansättningar som ”Weltwirtschaft”,
”Weltliteratur” etc. i Ette 2012, s. 16.
- 92 Greene 2013, s. 158.
- 93 Jfr Noreen ad loc. Vår uppdelning mellan planeter och stjärnor bygger på en hierarkisk
uppdelning där de förstnämnda är himlakroppar som ingår i ett solsystem. Enligt den
äldre uppfattningen om kosmos räknades planeterna som ”willfahrne” stjärnor (”stellae
errantes”, *planomenoi asteres*).
- 94 I synnerhet Ciceros *Somnium Scipionis* som Dahlstierna möjligen anspelar på (jämta Jo-
hannes uppenbarelse 21:22) i den citerade strofens avslutande vers (”deus is, cuius hoc
templum est omne, quod conspicis”).
- 95 Henrik Sandblad, ”Det copernikanska världssystemet i Sverige” I & II, *Lychnos* 1943, s.
149–188, och 1944–1945, s. 79–131; se också Maija Kallinen, *Change and Stability. Natu-
ral Philosophy at the Academy at Turku (1640–1713)* (Studia historica 51), Helsinki 1995, s.
140–171 och Teresa Borawska, ”Copernicus i svensk vetenskap och kultur”, *Slovo: Journal
of Slavic Languages and Literatures*, 31, 1986, s. 43–91, här ssk. 50–55. Nils Celsius disserta-
tion från 1679, som innebar en viktig framstöt för det nya synsättet, har tacknämligt getts
ut i översättning med andra viktiga aktstycken och introduktion i Erik B. Karlsson & Eric
B. Stempels, *Nils Celsius, kyrkan och naturvetenskapen. Nils Celsius avhandling i perspektiv*
(Kungl. Vetenskapsakademiens vetenskapliga klassiker), Stockholm 2020.
- 96 Haquin Spegel, *Samlade skrifter I:1: Guds Werk och Hwila*, utg. Bernt Olsson & Barbro
Nilsson, Stockholm 1998, s. 197. Om Spegels syn på astronomin, se Bernt Olsson, *Spegels
Guds Werk och hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning*, Stockholm 1963, s. 101–127.

Se utbytet mellan Adam och ärkeängeln Rafael i *Paradise Lost* 8.15–197, liksom liknelsen med Galilei vid 1.287–291. Se vidare Ramachandran 2015, s. 182–220 och den ingående undersökningen i Dennis Danielson, *Paradise Lost and the Cosmological Revolution*, Cambridge 2014.

97 Karlsson & Stempels 2020, s. 116.

98 Greene 2013, s. 151–153.

99 Jfr den svåröverträffade sammanfattningen i Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe*, Baltimore 1957, s. 2.

100 För en diskussion om ”världar” i icke-narrativa genrer, se Hayot 2012 (som inte riktigt håller vad han lovar i detta avseende) och mer specifikt dens. ”Does Poetry Make Worlds?” i Ganguly 2021, s. 201–213.

101 Göran Printz-Påhlson, ”Så känne nu Arkadia och mig...!” Gunno Dahlstierna och barocken” i *När jag var prins utav Arkadien. Essäer och intervjuer om poesi och plats*, Stockholm 1995, s. 105–108, här s. 106.

ABSTRACT

Alfred Sjödin, Department of Language, Literature and Intercultural Studies, Karlstad University

Gunno Dahlstierna's *Kunga Skald* as a “World Text”

Gunno Dahlstierna's ambitious long poem on the death of Charles XI, *Kunga Skald* (1698), is here studied as an instance of early modern “worldmaking” from a Swedish perspective. By investigating how the poem's formal makeup intersects with the representation of different dimensions of “the world” (the local, the national, the global and the cosmic), the poem as a whole is viewed as a literary model of the world, incorporating cartographic knowledge and means of presentation. Understood in this way, the poem testifies to an underexplored global dimension of Swedish 17th century poetry and finds its place in the vicinity of global or New World epics attempted in the more prominent seafaring empires of Early Modern Europe.

Keywords: The Long Poem, World Literature, Literary Worlds, The Swedish Empire, Global History.